

[1624] Wim Aalbers e.a., *Franeker Woardeboek*, 2 dln. [Franeker] (2021), Genoatskap foar ut Behoud fan ut Franekers, 1561 pp. ISBN 978-94-92898-050-0. Wim Aalbers, *Taalgids foar ut Franekers 2.0*. [Franeker] (2020), Genoatskap foar ut Franekers, 200 pp. ISBN 978-94-92898-01-2.

Yn 1991 publisearre Anne van der Burg in wurdboek fan it stedsdialekt fan Ljouwert. Mei syn 300 bledsiden mocht dat der wêze, it wiek datoangeande ek net hiel bot ôf fan de yn dy snorje ek ferskynde wurdboeken fan it Amelânsk (Oud 1987) en it Biltsk (Buwalda, Buwalda & Van der Burg 1996). Dy trije wurdboeken fan Nederlânsk-Fryske mingdialekten wiene dúdlik in slach wiidweidiger as de eardere generaasje dialektwurdboeken dy't, yn in standerdisearre formaat en karakteristyk read omslach, wijd wiene oan de Fryske perifeare dialekten Skiermûntseagersk (Fokkema 1968), Aasters (Roggen 1976) en Hylpers (Blom 1981).

It Ljouwerter wurdboek krige yn 1998 in soarte fan ferfolch. Pieter Duijff brocht doe nammentlik *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten út*. Dêryn waarden yn parallele kolommen njonken de grûnwurden fan it Ljouwerter ek dy fan 'e stedsdialekten fan Dokkum, Snits, Starum, Boalsert, Harns en Frjentsjer presintearre. Ik haw dat boek wol ris sa wat trochsneupt, en wat jin dan opfoel is hoe bot oft dy dialekten opinoar lykje. As jo nei it Amelânsk sjogge, dan binne de ferskillen binnen dat iene mingdialekt aardich grutter as dy tusken de Fryske stêden. En dat wylst dy stedsdialekten op folle gruttere ôfstannen fan inoar lizze, en dialektgeografysk ek noch faninoar skaat wurde troch it gewoane Frysk. Noch it meast ôfwikend is Starum, mar omdat dy hoeke der dialektysk yn it Frysk ek wat útrint, hoecht soks jin ek wer net hielendal te fernuverjen.

Yn it ljocht fan dizze konstellaasje sjocht men der dan wol wat fan op dat der ynienen in eigen, en foaral ek mânsk, wurdboek foar it Frjentsjertersk ferskynd is. It *Franeker Woardeboek* telt meiinoar mar leafst 1561 siden. No gappet dat fuortendaliks al wider as dat it byt: om in earlike ferliking te meitsjen moat men wol de hast 500 siden fan bân II der ôf lûke. In yndeks op basis fan it Nederlânsk hat it Ljouwerter wurdboek no ienris net. Dat it Frjentsjerter wol sa'n yndeks hat, is oars fuortendaliks ien fan 'e trêften derfan. Likegoed, as we Frjentsjer werombrin-

ge neisyn suvere 1042 siden wurdboektekst, dan is dat dochs wol flink mear as Ljouwert. Mar de ferliking moat wol suver bliuwe, want de wurdboeken ferskille yn it tal rigels de kolom. Ljouwert hat 54, Frjentsjer hat 10 minder. As we dat ferdiskontearje, dan kinne we rûchwei stelle dat it Frjentsjerter wurdboek trije kear sa tsjok is as it Ljouwerter. Wêr sit him dat yn? Wat hawwe de Frjentsjerter dat de Ljouwerters net hawwe?

Ien mooglikheid soe wêze kinne it opnimmen fan mear frjemde wurden. Dat is yndied in faktor, mar trochslachjaand kin dy net wêze. Ik haw it trajekt fan wurden dy't begjinne mei de trije letters *pro-* ris neigien (*proaza* oant en mei *provoseare*), en dan wint Frjentsjer dat mei 66 lemma's wol, mar Ljouwert komt dêr mei 53 net dramatysk efteroan. Wêr't je ek oan tinke kinne is, dat Frjentsjer mooglik folle mear gearsettings opnaam hawwe sil. Mar dat blykt ek net wier te wêzen. Alleast net yn it trajekt dat ik ris wat neier besjoen haw: de wurden dy't mei de kloft *str-* begjinne. Dêryn giet it meast wat hinne en wer. wurden dy't begjinne mei *straat-* en mei *straf-* hat Ljouwert twa kear safolle fan, mar Frjentsjer rint wer yn mei byg. *strând-* (8:5), *stryk-* (12:7) en *strooi-* (7:4).

Frjentsjer krijt boppedat wer in tebeksetter omdat it sa eigenwiis west hat om wurden dy't folslein of fierhinne idintyk binne oan it Nederlânsk, domwei oer te slaan. It aparte is, dat sa net opnommen wurden wol opdûke kinne as synonym. Dy wurde dan kursyf printe by in wol opnaam wurd. Bygelyks *strak(je)s* – oars in ferfelende gearfoeging fan *straks* en *strakjes* – bestiet net as apart lemma, mar wol as synonym by *aanstôns*. Troch it net opnimmen fan idintike foarmen hat it wurdboek dus bygelyks gjin *straal* en *straat*, mar wol wer gearsettings mei dy wurden as earste lid, alleast as it twadde lid wol fan it Nederlânsk ferskilt. Dat makket alles meiinoar dat Frjentsjer yn it hiele *str-*trajekt 90 yngongen hat, wylst Ljouwert dêr mei 128 moai boppeút stekt. Likegoed hat Ljouwert dêr mar in goed fjouwer kolom foar nedich, wylst Frjentsjer in dikke 13 ynrommet. En dêr sit dan ek noch in heale kolom mei de frjemde wurden *struktuur*, *struktureare* en *struktuereel* by yn. Dat, alles meiinoar komt dit dus ridlik oerien mei de faktor trije dy't ik foar de beskriuwingsromte ynkalkulearre hie.

Nee, de wiere reden dat it Frjentsjerter wurdboek folle tsjokker wurden is, sit him yn 'e wize fan beskriuwen. Sa is it net sunich mei it opnimmen fan farianten en bûgingsfoarms. By *straatsteen* giet dat bygelyks sa:

straatsteen / **straatstien** (s) de plur: straatstenen / -stienen, dim: straatsteentsy / -tsje / straatstientsy / -tsje.

In trochsneed wurdboek hie hjir faaks de fariant *straatstien* net iens opnaam omdat *stien* as fariant al by it grûnwurd neamd west hawwe sil. Boppedat steane al dy meartallen en útgongen fan it ferlytsingswurd ek al by it grûnwurd *steen*. Fierders koartsje wurdboeken de behandeling fan bûgingsfoarms ornaris ôf troch de stam wer te jaan troch in ôfkoartingsstreekje. Dat allegearre is hjir meast net dien. Boppesteand foarbyld belanget in haadwurd oan, mar by tiidwurden, ek by swakke, wurde op inselde wize yn ekstenso ek hyltyd de foarmen fan de earste persoan

iental notiid en doetiid jûn, en ek dy fan it ôfslutend mulwurd. It mei dúdlik wêze dat sa'n beskriuwingswize flink wat romte ynnimt, ek al is dizze eksplisiten op himsels eins wol wer in stikje service oan 'e brûker.

Wêr't de brûker fan dit wurdboek ek mei geriïfd wurdt is de gewoante om eins standert ien of mear foarbyldsinnen op te nimmen. Dat bart ûnder oare ek by konkrete haad- of tiidwurden, dêr't in foarbyld op himsels minder needsaaklik is omdat oannommen wurde mei dat de brûker meast wol in dúdlik idee hat fan betsjutting en syntaktysk gebrûk. Dit navenant riinske opnimmen fan foarbylden is der mei in wichtige oarsaak fan dat it Frjentsjerter wurdboek sa tsjok útfallen is. Eigenskipswurden dy't ek bywurdlik brûkt wurde kinne, wurde standert sels dûbel adstruearre.

Ien fan 'e bettere eigenskippen fan dit wurdboek is it romme omtinken foar synonymen. Dy wurde ek ynset om romte te besparjen troch se by oare foarbyldsinnen ûnder te bringen. By bygelyks *stôrtbui* steane sa as synonymen ek *hoasbui* en *stôrtregen*. Yn it foarbyld komt dat sa foar de hearen: *De stôrtbui / hoasbui / stôrtregen sòrgde foar un soad wateroverlast*. De lemma's *hoasbui* en *stôrtregen* ha dan gjin foarbyld, mar dêr wurdt wol nei it synonym *stôrtbui* ferwiisd. Foarbyldsinnen wurde yn dit wurdboek oars net oerset. Wol ha se, foaral by idiomatyske útdrukkings, in taljochting, ek wer yn it Frjentsjerter.

It *Franeker Woardeboek* jout ek mear pendanten yn besibbe talen. It Ljouwerter wurdboek hat allinnich de Nederlânske en de Fryske, nammers ek net yn in aparte rubryk mar earder as ûnderdiel fan 'e ferantwurdiging fan 'e betsjutting. It Frjentsjerter wurdboek neamt net allinne dy beide talen, mar ek oerienkommende foarmen yn it Ljouwerter en it Biltsk. Dat Biltsk stiet der grif by omdat dat hjoeddedei, krekt as it Frjentsjerter, ek ûnder de nije gemeente Waadhoeke falt. De kloft ferwizingen nimme meast twa rigels yn beslach, en binne ek hyltyd op in nije alinea set. Dat makket oan 'e iene kant dat se maklik te finen binne, mar it hat wol as neidiel dat it wurdboek der minder oersichtlik fan wurdt. Ommers, it lemma sels begjint ek op in nije alinea. Dit alles wurdt noch ris fersterke meidat net inkeld it lemma fetprinte is mar ek de ôfkoartings fan dy fjouwer talen, en boppedat ek de eventuele synonymen. It tekstbyld fan it wurdboek is dan ek frijwat rommelich.

De pendanten út dy fjouwer talen ha net allinnich de funksje dat der wiisd wurdt op foarmoerienkomsten en -ferskillen, mar se binne ek krúsjaal yn it oanjaan fan 'e betsjutting. "Dit is geen ferklarend woardeboek", wurdt dan op side 23 ek mei rjocht en reden sein. Dêr wurdt ek útholden dat de foarbyldsinnen ek helpe kinne om in byld te krijen fan 'e betsjutting. Soks mei op it earste each miskien frij effysjint lykje, mar as der ferskillende betsjuttings yn it spul binne, dan wurdt der foar elke nije betsjutting ek hyltyd in apart nij lemma oanmakke, ynsteed dat de betsjuttings mei nûmers faninoar ûnderskaat wurde. En dy nije lemma's krije wer alle fasiliteiten dy't dêr by hearre: bûgingsfoarmen, passende foarbyldsinnen en de pendanten yn dy oare talen. Soks bart ek by wurden dy't wol in idintike Nederlânske pendant ha, mar dêr't wol ôfwikende betsjuttings fan besteane. Fan bygelyks it wurd *streek* wurde sa mar leafst fiif aparte artikels oanmakke. Sa krijt **streek 1** de

oersetting ‘rij’ en **streek 2** ‘streep; lijn’. Dêroerhinne binne der noch trije oare lemma’s **streek (3,4,5)**, dy’t lykwols alle trije oerset wurde mei it Nederlânske ‘streek’. It fierdere betsjuttingsferskil, dat troch it ferdielen oer dy ferskillende lemma’s dus wol oannommen wurdt, moat de brûker sels mar efter komme fia de presintearre foarbyldsinnen. It gefolch is dat de betsjuttingsbeskriuwing yn it wurdboek frijwat ymplisyt bliuwt. Dat is fansels by wurdboeken fan dit formaat faker it gefal, mar de ferdieling fan ‘e betsjuttingsferskillen oer hyltyd nije lemma’s makket it wol frij unyk yn syn soarte; ik bin sa’n oanpak teminsten nea earder tsjinkaam. Mar oersichtliker is it der net fan wurden, en ien en oar nimt sa ek nochris frijwat romte yn beslach.

Yn in aparte bân is ek in yndeks ferskynd, en dat is in foarsjenning dy’t it Ljouwerter wurdboek net hat. Dy yndeks is ek wiidweidiger as wat we by oare dialektwurdboeken sjogge. Net allinnich komme we fia in Nederlânsk wurd by in Frjentsjerter wurd út, mar de farianten yn it Frysk, Biltsk en Ljouwerter sk wurde der ek noch ris apart wer by jûn. En oars as de yndeksen by oare dialektwurdboeken wurket dizze ek mei ferwizingen, yn dy sin dat Nederlânske synonymen byinoar brocht wurde. Nederlânsk *bek*, *vreet*, *scheur* en *smoel* wurde sa allegearre gearbrocht ûnder *mond*, al mei hjirmei wol dúdlik wêze dat it begryp “synonym” wol wat reklik ynterpretearre is. Yn bân II binne efteryn oars ek noch ris apart de artikels byinoar brocht dy’t te krijen ha mei it keatsen, mei dêrop ek noch wer in aparte yndeks. Fierders befettet dizze bân ek noch listen mei de nammen fan ‘e doarpen en buorskippen yn ‘e gemeente Waadhoeke, yn it Nederlânsk, Frysk, Frjentsjerters en it Biltsk.

By de twa bannen fan it *Franeker Woardeboek* heart eins noch in tredde, ek mei in ferlykber giel-blau omkaft: de *Taalgids foar ut Franekers 2.0*. Dat 2.0 referarret nei in eardere ferzje fan 2016, dy’t no fiks omwurke en foaral ek útwreide is. Auteur is Wim Aalbers, deselde as de grutte man efter it wurdboek, hoewol’t dêr ek oaren mei anneks wiene. De taalgids bestiet út tsien haadstikken, wêrfan de nûmers 4 (oer lûden), 5 (bylûden), 6 (bûgingsferskynsels) en 7 (sinbou) de langste en wichtichste binne. Dy grammatikale beskriuwing wurdt foarôfgien troch in pear algemiene haadstikken, dy’t oars foar in part ek weromkomme yn it ynljedende stik fan it wurdboek. It Franekers wurdt dêryn opfette as in dialekt fan in gruttere groep, dêr’t njonken de tongslaggen fan sân Fryske stêden ek dy fan Kollum, It Hearrefean en Amelân ta rekkene wurde. Midslân op Skylge wurdt dus oer de kop sjoen, mar dat yn dit ferbân it Biltsk net neamd wurdt, dêr’t yn it wurdboek nota bene wol hyltyd nei ferwiisd wurdt, dat is wol opmerklik. Yn haadstik 3 stiet in koarte beskriuwing fan in sels opset Levenshtein-ûndersyk. Dêr komt út dat de Frjentsjerter wurden krekt wat tichter by it Nederlânsk steane as it by it Frysk. Mar, sa’t Aalbers mei rjocht opmerkt, de grammatika skaait wer folle mear de kant fan it Frysk út.

Foar de stavering is meast te seil gien op dy yn it *Woardeboek fan ut Leewarders*, mar wol mei in pear ôfwikings, dy’t yn haadstik 1 (en yn ‘e *Toelichting* by it wurdboek) op in rychje set wurde. Guon opneamde ferskillen ha oars neat mei

stavering te krijen. Dat se yn Frjentsjer *ok* sizze yn stee fan *oek*, *ôf* ynstee fan *af*, *sille* en *kinne* ynstee fan *salle*, *kenne* of *kanne*, dat is domwei in ferskil yn lûding. Wat wol ûnder stavering falt is dat de schwa's yn 'e efterheaksels *-lek* en *-ech* yn Frjentsjer skreaun wurde mei <u>, as yn *makluk* en *ongeduldug*. Omdat de measte schwa's wol mei it teken <e> werjûn wurde, liket soks minder konsekwint; boppe-dat moat der no (s. 37) ek noch in aparte regel ynfierd wurde dy't tefoaren komt dat der yn dy suffiksen yn in iepen wurd lid konsonantferdûbeling komt: it wurdt dus net *maklukke* en *ongeduldugge*. Oan *ongeduldug* is oars ek te sjen dat in einichste [x] no stavere wurdt as <g>. Arguminten foar dy staveringsferoaring wurde net jûn, of it soe de retoaryske fraach op side 73 wêze moatte: "wy siet der nòg ut nut fan in om, suas de Friezen en Leewarders, bij alle woarden dy't op ut ein un stemloaze **g**-klank hewwe, un **-ch** te skriven?". Wel, omdat <ch> no ienris in stimleaze klank represintearret, soe in koart antwurd wêze kinne? Dêrfoaroer wurdt yn iepen wurd-lidden it Frysk wol krekt wer mear oankrûpt. Der wurdt keazen foar altyd <i> en <u>, mar dat hat wol ta gefolch dat it ferskil tusken de koarte en lange [i] no net mear te sjen is (it Ljouwertersk hat dêr <y> vs. <ii>), c.q. dat der foar ien lûd ferskillende tekens brûkt wurde.

Alles meiinoar lykje my dit dus net fuortdaliks ferbetterings ta. It pynlike is, dat der tagelyk de pretinsje is dat oare stedsdialekten har by de Frjentsjerter stavering oanslute kinne of sels wol moatte:

"De spellingsregels die in deze gids zijn uitgewerkt zijn dan ook niet alleen voor Franekers bedoeld. Ze zouden gemakkelijk kunnen worden gegeneraliseerd naar het Stadsfries in het algemeen" (s. 4)

En de taalgids hat sels as ûndertitel "Aanzet tot een consistente spelling van het Stadsfries". Soks giet dochs wol wat fier. Earst wiene der de Ljouwerters dy't in stavering útfûn hawwe. Dan komme de Frjentsjerter dy't dy stavering feroarje - en ek net iens yn geunstige sin -, en dan freegje se de Ljouwerters om har dêr mar oan oan te passen!

It grammatikale part, dat útsoarte mear yn 'e bridte giet as yn 'e djipste, kin men bliid fan wêze dat it der is. Wol steurt hjir en dêr in skoalmasterich toantsje. Dat slacht wat troch as meartalsfoarms notiid by iensyllabige tiidwurden, lykas (*wij*) *doëne*, *siene*, *gane*, *stane* en *slane*, weidien wurde as "un *false generalisasy*, un ferbuging fôlgens de regel dy hoart bij de werkwoorden dy op **-e** einuge en dus *fout*" (s. 120). En op 'e side dêrnei wurdt in foarm as *dou wistest* op it harspit naam: "Hier wurdt un swakke ferfoêging **-est** plakt an een (sic) sterke ferfoêging **wist**". Jo kinne soks allegearre wol spitich fine, mar minsketaal slacht no ienris wol ris oare wegen yn as kompûtertaal, dêr't Aalbers oars it nedige fan ôf skynt te witten, dat dan wer by it opsetten fan it wurdboek fertuten dien hat.

Der wurdt ek wolris wat ûngelokkich mei taalkundige termen omslein. Sa wurde de sintralisearjende twilûden, deselden dy't op in schwa einigje, oantsjut as "gebroken diftongen" (s. 7). Mar yn it Frysk steane sokken oan 'e basis fan it ferskynsel brekking, en dêr binne se dus krekt net brutsen. En op side 146 wurdt 'e as

yn in ‘e hús en op ‘e nij in “tussenwerpsel” neamd, wylst dy term ornaris reserwearre is foar de tsiende wurdsorte. In side letter krijt de bynwurdlike ‘t, lykas yn *wêr’t*, deselde kwalifikaasje.

Troch de Taalgids hinne steane yn in kaderke ek samlingen fan sechjes en rymkes. Op side 8 wurdt dat heal en heal goedpraat as fermeits by dizze drûge stof, en in aardichheid binne se wis. Mar, ek al steane se foar in part ek wol yn it wurdboek, it hat in goed ding west om se byinoar te bringen. Dat jildt al hielendal foar de rymkes. Dy hearre no ienris net fuortendaliks ta de hegere literatuer en se sille dêrom op in oar plak grif net sa gau te boek steld wurde, mar allinnich al út folkskundich eachpunt hawwe se wol har wearde.

Oan it begjin fan ‘e Taalgids, mar ek fan it wurdboek, wurdt ferteld hoe’t yn ‘e hjerst fan 2014 in ploechje Frjentsjerters en âld-Frjentsjerters inoarren yn in hoarekagelegenheid trof, wêrby’t soarch oer it fuortbestean fan har “taaltsje” wat mienskipliks bliek te wêzen. It waard it startpunt ta it stiftsjen fan in *Genoatskap foar ut behoud fan ut Franekers*. In trijetal fan harren wie doe al heal en heal oan ‘e gong mei in wurdboek, dat dêrnei pas goed de guit krige. Der kamen redakteuren en korrektors by, wylst de gruttere groep fungearre as klankboerd foar taal- en staveringdiskusjes. It *Genoatskap* ûnderhâldt ek in aktive webside en hat bygelyks ek al in pear berneboeken yn it ljocht jûn. Mar de wichtichste publikaasjes binne wol de *Taalgids* en it *Woardeboek*. Hoe moatte dy, om dit besprek ôf te sluten, úteinliks wurdearre wurde? It wichtichst út dit gehiel lykje my dy parten ta dy’t der noch net wiene. Dan komme we út by de grammatika, de yndeks, en ja, ek de sechjes en rymkes. In grammatikale beskriuwing fan in stedsfrysk dialekt is fansels wol te finen yn Fokkema syn dissertaasje, mar dy is fan 1937, dus al wer in moai hoart lyn. Boppedat is Fokkema syn behanneling frijwat histoarysk oriïntearre, benammen wat de fonology oangiet. En hy hie ek yn it foarste plak it Ljouwertersk op it each, en net it Frjentsjertersk.

It wurdboek sels kin men, yn it ljocht fan it al langer besteande Ljouwerter wurdboek, wat mear jins twifels by ha. Mar it bringt dochs ek syn trêften mei: nije wurden, sprekkende foarbylden en in maklike ferliking mei Nederlânsk, Frysk, Ljouwertersk en Biltsk. Boppedat is yn Ljouwert en Frjentsjer ek net alles hielendal gelyk, en de ferskillen dy’t der binne wurde yn dit wurdboek yn alle gefal dokumintearre. Alles meiinoar is hjir troch in espeltsje taalleafhawwers yn har frije tiid in grutte prestaasje delset. It wie dan ek gjin wûnder dat it wurdboek op 21 febrewaris 2023 de eare krige om bekroane te wurden mei de earste Taalpriis Waadhoeke.

Siebren Dyk
siebrendyk@gmail.com

Referinsjes

Blom, Gosse (1981), *Hylper wurdboek*. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy.

- Burg, A.C.B. van der (1991), *Woardebok fan ut Leewarders*. Ljouwert, Fryske Akademy.
- Buwalda, H.S., S.H. Buwalda & A.C.B. van der Burg (1996), *Woordebok fan 't Bildts*. Ljouwert, Fryske Akademy.
- Duijff, Pieter (1998), *Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten*. Ljouwert, Fryske Akademy.
- Fokkema, D. (1968), *Wezzenlist fan it Schiermonnikoogs*. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy.
- Fokkema, K. (1937), *Het Stadsfries. Een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden*. Assen, Van Gorcum.
- Oud, A.G. (1987), *Woa'debok fan ut Amelands*. Ljouwert, Fryske Akademy.
- Roggen, C. (1976), *Woordenboek van het Oosterschellings / Wêdenboek fon et Aasters*. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy.